

КОРЕФЕРЕНТНІСТЬ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ У ВІТЧИЗНЯНИХ СТУДІЯХ

Реферат. Аналіз наукових розвідок українських дослідників дає можливість глибше з'ясувати лінгвістичну сутність мовного явища кореферентності. У часовому просторі напрацювання вітчизняних науковців перебувають на початковому етапі.

Вивчено формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць з урахуванням їх структурно-семантичних і функціональних особливостей; проаналізовано кореферентність як важливу текстову категорію, що забезпечує його референційність, тематичну неперевіреність та інформаційну завершеність. Досліджено три класифікації тотожних найменувань.

Визначено, що термін кореферентність, запроваджений лінгвістами значно раніше, та у сучасному мовознавстві використовується в процесі дослідження лексики, морфології, синтаксису, стилістики.

У науковій праці окреслено основні теоретичні аспекти вивчення кореферентності, проаналізовано філософську та логічну сутність мовного явища. З'ясовано значення досліджуваного лінгвістичного терміну. Простежено значення кореферентів як текстотвірних чинників. Встановлено внесок українських дослідників у напрямку розширення аспектів вивчення мовного явища зарубіжними ученими, звернено увагу на методики сучасних лінгвістичних розвідок.

Ключові слова: референція, кореферентність, лінгвістика, текстотвірний чинник, тотожні найменування, образно-композиційна функція, змістова функція, стилістична функція.

У сучасному мовознавстві значна увага приділена проблемі вивчення особливостей та закономірностей організації тексту як результату пізнавального процесу. Вивчаючи подібні питання, всі вчені досліджували логічний взаємозв'язок між референтом та його позначуваним у тексті. Наукові розвідки у цьому напрямку базуються на аналізові лінгвістичного явища – кореферентності.

Вперше на проблему тотожності, що лежить в основі поняття кореферентності, звертає увагу Аристотель. У своїх філософських працях він робить спроби аналізу цього явища [2, с. 299]. Тема стає актуальною після сформульованого Лейбніцем закону тотожності, згідно якого ідентичними є ті вираження, які взаємозамінні у реченні без зміни його істинного значення [1, с. 8].

Згодом Г. Фреге запропонував так звану формулу ідентичності висловлень [11, с. 181].

Тривалий час поняття «референтність» розглядалося науковцями як логічна категорія. Дослідженням іменування тотожних речей, предметів, об'єктів займалися лише філософи та логіки. У своїх працях вони перші звернули увагу на явище тотожності, що є однією з основних умов для встановлення кореферентних відношень між мовними одиницями.

Є значна кількість праць, у яких явище тотожності значень досліджено з позиції лінгвістики: референція, як логічно-мовна категорія, вивчалась Д. Вайсом, К. Донеланом, С. Кріпке, У. Куайном, Л. Лінським, Б. Раселом, П. Стросоном, Г. Фреге та ін.

Актуальність теорії референції у зарубіжному мовознавстві вимагало цілісного розкриття її сутності, а це було неможливим без вивчення саме вербального аспекту референції – кореферентності, який полягає у відношенні між об'єктом дійсності та його різними репрезентантами.

Провідна роль у вивченні та обґрунтуванні теорії кореферентності належить російським ученим. Це мовне явище як один із способів семантичної організації тексту розглядалося лінгвістами неоднозначно. Багато дослідників трактували кореферентність як лексичне повторення – П. Адамець, Н. Арутюнова, В. Гак, О. Островський, О. Падучева, В. Палек, А. Чехов.

Теоретичні основи кореферентності закладено, насамперед, у зарубіжному мовознавстві, однак дане явище як самостійна лінгвістична категорія стала предметом ґрунтовного аналізу і в дослідженнях українських науковців. Однак у повній мірі, оскільки її можна розглядати з точки зору різних галузей лінгвістики, проблема кореферентності ще має перспективи для вивчення.

Таким чином, *актуальність* теми зумовлена необхідністю аналізу наукових досягнень вітчизняних дослідників щодо вивчення кореферентних співвіднесень номінативних одиниць у тексті, що не було ще предметом спеціального розгляду. З'ясування текстотвірного характеру кореферентів передбачає різноаспектне висвітлення таких одиниць у номінативному,

образно-композиційному, змістовому, стилістичному та функціональному аспектах.

Метою дослідження є комплексний аналіз наукових розвідок, здійснених українськими вченими щодо визначення характеру та функцій номінативних кореферентних одиниць.

Досягнення цієї мети вимагає вирішення таких **завдань**: проаналізувати дослідження теорії референтності і кореферентності у лінгвістичних студіях; з'ясувати роль кореферентних найменувань як текстотвірного чинника; звернути увагу на образно-композиційну функцію кореферентів; охарактеризувати класифікації тотожних найменувань.

Об'єктом дослідження є наукові розвідки вітчизняних дослідників у напрямку вивчення різноструктурних кореферентних одиниць, пар і рядів в прозовому тексті.

Предмет аналізу – класифікації тотожних найменувань, запропоновані українськими ученими, результати яких дають можливість вивчати функціональні можливості кореферентних пар і рядів у забезпеченні структурно-семантичної організації тексту.

Увага вітчизняних дослідників, зокрема Н. Гуйванюк, Л. Куриляк, І. Калініченко, О. Максим'юк та ін., була звернена на семантико-синтаксичний аспект референційної тотожності мовних одиниць. У лінгвістичних розвідках українських мовознавців представлені три класифікації таких найменувань (Н. Гуйванюк, Л. Куриляк та І. Микитюк).

Н. Гуйванюк уперше в українському мовознавстві запропонувала комплексний аналіз формально-семантичних співвідношень синтаксичних одиниць з урахуванням їх структурно-семантичних і функціональних особливостей. Із поняттям кореферентності авторка пов'язує референційну тотожність та функціональну еквівалентність знаків синтаксичної номінації.

На синтаксичному рівні, зазначає Н. Гуйванюк, явище кореферентності необхідно розуміти значно ширше, ніж, наприклад, концептуальну тотожність іменників та займенників у тематично об'єднаному тексті. Кореферентність –

це функціональна співвіднесеність синтаксичних одиниць із тим самим мовним референтом на рівні синтаксем, поєднань синтаксем, речень та поєднань речень. Кореферентними вважають конструкції, що мають співвідносні мовнореферентні значення [4, с. 278].

Мовне явище кореферентності лежить в основі формально-синтаксичних співвідношень синтаксичних одиниць як «знаків номінації, що мають спільне референтне значення чи спільний інформативно-референційний смисл». З активізацією функціональних досліджень, з появою нових напрямів дослідження семантики синтаксичних одиниць, а також таких «теорій, як «синтаксична номінація», «синтаксична деривація», «функціональна ономастологія» та інші, з'явилася можливість по-новому осмислити проблему формально-синтаксичних співвідношень у синтаксисі, зокрема розмежувати синонімічні та кореферентні співвідношення» [4, с. 8].

Кореферентність базується на спільності референтних значень складників висловлення. Саме кореферентність є основним критерієм формально-сміслових співвідношень у галузі синтаксису. В основі кореферентних співвідношень лежить насамперед спільність номінативної (ономастологічної) функції синтаксичних одиниць, яка зумовлюється функціонально-комунікативними потребами мовця.

При встановленні кореферентності синтаксичних конструкцій потрібно враховувати такі критерії: 1) спільність ономастологічної функції; 2) спільність референтного значення чи референційного смислу (для співвідносних висловлень); 3) близькість ономастологічних характеристик співвідносних компонентів структури висловлення; 4) різноструктурність оформлення при лексичній тотожності наповнення складових компонентів; 5) ізофункціональність зіставлених одиниць (слова і словоформи, словоформи і звороту, звороту і предикативної одиниці); 6) комунікативна (функціональна) еквівалентність висловлень – граматичних речень і дискурсів; 7) відмінність інтерпретаційних смислів співвідносних конструкцій, наявність семантичних і стилістичних відтінків, пов'язаних з відмінностями формального

вираження; 8) взаємозамінність співвідносних одиниць у процесі інтелектуально-комунікативної діяльності мовців; 9) взаємотрансформації і взаємосубституції; 10) регулярна відтворюваність кореферентних моделей у мовленні [4, с. 84 – 85].

Кореферентні співвідношення простежуються у системі синтаксичних одиниць на синтаксемному рівні, на рівні співвідношень простих речень, на рівні співвідношень складних речень, на рівні дискурсивних висловлень [4, с. 114 – 115].

У формуванні референційного змісту висловлення в процесі мовлення беруть участь «три взаємопов'язані процеси синтаксичної номінації: 1) власне номінація (пряме, непряме чи експресивне найменування події, факту фрагмента чи ситуації об'єктивної дійсності); 2) предикація (найменування відношень між діючою особою і дією чи іншою предикативною ознакою та її носієм); 3) детермінація (спосіб поширення, пояснення, уточнення чи ускладнення того чи іншого компонента висловлення)» [4, с. 279].

Кореферентність синтаксичних конструкцій безпосередньо пов'язана з співвіднесенням потенційного мовного знака з дійсністю, з пристосуванням його до потреб певної мовленнєвої ситуації.

Основними засобами передачі відношень кореферентності в синтаксичних конструкціях, за Н. Гуїванюк, є: – лексичні (субститутивні) одиниці, до яких належать так звані неморфологізовані форми вираження семантичних референтів (суб'єкта, предиката дії чи стану, об'єкта, атрибута, обставин місця, часу, причини, мети, способу дії, умови і допустовості); займенники і займенникові прислівники; – службово-лексичні засоби (прийменники, сполучники, частки), що служать експліцитними засобами вираження відношень між референтами; – функтиви (сполучні засоби у складних реченнях); – граматичні формативи (морфологічні маркери) та словотворчі засоби, співвідносні з лексичними (відмінкові й особові закінчення, суфікси, префікси, постфікси), що є виразниками кодованої у мові інформації; – лексеми з послабленою семантикою, тобто позначені в більшій чи меншій мірі

десемантизацією (допоміжні компоненти в дієслівному складеному присудку, в іменному присудку та деякі інші слова, що утворюють певні семантико-синтаксичні єдності в словосполученні з іншими лексемами), а також повнозначні слова, що перейшли в розряд часток (типу бувало, дай, давай, взяв і т. п.); – синтаксично-комунікативні засоби передачі референтних значень (синтаксичне вираження категорій предикативності – часовості, особовості, способовості, а також категорій модальності, належності, квантитативності; актуальне членування речення, словопорядок та інтонація [4, с. 281].

Кореферентність як важливу текстову категорію, що забезпечує його референційність, тематичну неперервність та інформаційну завершеність, досліджувала Л. Куриляк [8, с. 18]. У її працях зроблено аналіз характеру та функцій номінативних кореферентних одиниць, утворених ними кореферентних пар і рядів у сучасному українському текстотворенні на прикладах текстів наукового стилю, епістолярію, публіцистики та художніх творів [8, с. 2].

Різноманітні номінативні одиниці, які представляють спільний референт, забезпечуючи його всебічну характеристику, дослідниця поділяє на такі типи кореферентні засоби (друга класифікація): а) власні назви – семантично маркований у межах тексту засіб ідентифікаційно-кваліфікативного представлення індивідуального референта; б) номінації перейменування об'єкта як смислосназначущі, асоціативно промовисті, кваліфікативні одиниці, що репрезентують багатовимірну інтерпретацію буттєвості індивідуального референта; в) функціонально десемантизовані власні імена – специфічний спосіб представлення об'єкта, при якому індивідуальний семантичний код десемантизованого номена доповнюється новими контекстуально актуалізованими, аксіологічно маркованими смислами; г) дескрипції (описові конструкції «той, хто...», «такий, що...»), які функціонують у ролі унікальних, одинично маркованих репрезентантів об'єкта; ґ) займенникові номінації – нейтральний («економний») чи оцінно маркований засіб кореферентного представлення, що реалізується в усіх аналізованих типах тексту; виражаючи

процес становлення референційних ознак, спеціальними репрезентами об'єктів виступають питальні номінативні одиниці, до складу яких входять відповідні займенники; д) синтаксичні конструкції, що представляють складні денотати (комунікативні ситуації), серед яких виділено аксіологічно марковані апелятивні кореферентні конструкції – особливий засіб репрезентації адресата в епістолярних текстах; е) загальнономінативні одиниці різного функціонального призначення та семантичного наповнення [8, с. 19].

Поглиблений комплексний аналіз синтаксично нерозкладних словосполучень у світлі теорії синтаксичної номінації та кореферентності дає О. Максим'юк, стверджуючи, що саме «кореферентність засвідчує трансформацію синтаксичних зв'язків у структурі речення й утворення складних (трикомпонентних) сполук, у яких вільне синтаксичне словосполучення займає позицію одного (залежного) компонента» [9, с. 14].

Проблема кореферентності нерозкладних словосполучень тісно пов'язана з їх семантико-синтаксичною природою та з репрезентативними можливостями у плані синтаксичної номінації. Аналіз кореферентних співвідношень з урахуванням груп іменників послабленої номінативності (синсемантичності) та ономасіологічних характеристик займенникових слів дає змогу глибше проникнути в суть синтаксичних зв'язків між словами, виявити випадки їх видозміни (динаміки, трансформації) у структурі речення, з'ясувати поняття обов'язкової синтаксичної сполучуваності та позиційної стійкості нерозкладних компонентів, здійснити їх типологію.

Сучасні синтаксичні дослідження речення базуються на нових методиках опису, що не лише спрямовані на комплексне семантико-синтаксичне, формально-синтаксичне і комунікативне представлення цих одиниць, а й вимагають додаткових критеріїв, що мають забезпечувати можливість вирізнення типів речення та їх різновидів.

Н. Горголюк, досліджуючи речення тотожності, зазначає, що «в основі критеріїв виділення речень тотожності лежить логічне і філософське розуміння категорії тотожності», разом із тим дослідниця наголошує: «Однак

використання тільки цих критеріїв не дозволяє повністю охопити мовний матеріал, який традиційно підпадає під категорію тотожності. У мовній площині поняття тотожності певною мірою модифікується. У формуванні відношень тотожності суттєву роль відіграє категорія референції. За її допомогою вичленовується інваріантний тип речень тотожності – речення, в яких обидва компоненти є конкретно-референтними» [3, с. 16].

Відношення тотожності в синтаксисі української мови має різні засоби маніфестації. Проте, якими б різноманітними не були мовні ресурси, поняття тотожності, яке розглядається на мовному зрізі, завжди виражає відношення між об'єктами (предметами, явищами, ознаками, поняттями), а точніше – між різними представленнями одного об'єкта, зокрема, у зв'язку з роллю явищ первинної та вторинної номінації на різних рівнях художньої структури. Первинна номінація, наприклад, персонажа в авторському дискурсі, як правило, неекспресивна, оскільки слугує об'єктивним позначенням персонажа з позиції оповідача. Вторинні ж номінації, характеризуючи той самий персонаж з погляду автора і співдіючих персонажів, набувають додаткових емоційно-експресивних смислів [10, с. 9]. Такі вторинні номінації утворюються в основному за допомогою кореферентних засобів і відіграють у тексті конструктивну, організуючу роль, творять текстову архітектоніку, сприяють реалізації жанрової специфіки тексту. Проаналізувавши способи позначення персонажів у мовленні (авторському дискурсі, прямій мові), І. Микитюк виділяє такі типи номінації дійових осіб у художньому тексті: – ідентифікуюча номінація; – референційна номінація: особові займенники; вказівні; неозначені; – номінація за допомогою заперечних займенників; – демографічна номінація (вік, стать, професія, національність); – релятивна номінація (розкриває родинні та суспільні стосунки); – стилістично маркована номінація [10, с. 8].

Авторка вводить поняття «номінаційного ланцюжка» [10, с. 9], принцип якого полягає у повному чи частковому відтворенні введеного у текст первинного позначення персонажа завдяки розвитку сюжетної лінії.

Зв'язність у тексті художнього твору забезпечується кореферентною співвіднесеністю вторинних композиційно зумовлених найменувань дійових осіб у номінаційному ланцюжку, їх орієнтацією на один і той же денотат. Складники номінаційних ланцюжків містять додаткову інформацію про персонажів. Аналіз номінаційних ланцюжків дав змогу класифікувати їх за трьома основними ознаками: за складом, за довжиною та за семантичним наповненням [10, с. 10].

Інші аспекти дослідження вторинних найменувань, а саме: як носіїв додаткової інформації про суб'єкт та розмежування синонімічних і кореферентних конструкцій розглядали І. Калініченко та С. Єрмоленко. На думку цих мовознавців оцінка змісту будь-якого висловлення відображається за схемою: «основна / додаткова інформація». Саме внесення до контексту додаткової змістової інформації є основною функцією і синонімів, і кореферентів. Зрозуміло, що спочатку явища синонімії та кореферентності виникли за необхідністю уточнення або доповнення і несли єдине функціональне навантаження – перенесення додаткової інформації про висловлення, однак, оскільки мова є суспільною і постійно розвивається та змінюється, то розширилися і їх функціональні рамки – покращення емоційного сприйняття тексту та його розуміння [5], [6], [7].

Кореферентна співвідносність мовних засобів залежить від суб'єктивних та об'єктивних факторів: зокрема, від здатності мовних засобів співвідноситися з тим самим референтом позамовної дійсності, від загальних тенденцій розвитку мови, від здатності створювати синтаксичні похідні на різних етапах історії; від співвідносних ономасіологічних характеристик компонентів висловлювання та від задуму мовця.

Отже, українські дослідники аналізують явище кореферентності значно ширше, ніж звичайну тотожність певних лексичних і морфологічних одиниць у тексті.

Кореферентність розглядається українськими лінгвістами як співвідношення вжитого у тексті (актуалізованого) імені (чи іменної групи) із

зовнішнім світом (об'єктами дійсності), а також як результат такого співвіднесення, що забезпечує розуміння відповідної текстуальної ситуації, тексту в цілому.

Так як кореферентність є текстовою категорією, кореферентні пари і ряди в системі художнього твору виконують відповідну змістову і стилістичну функцію та є важливими (різномірними) чинниками зв'язності тексту. Тож у перспективі необхідно проаналізувати семантичний та лексичний рівні кореферентів у художньому тексті, а також вплив цих мовних одиниць на формування ідіостилію письменника чи поета.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 13. – Логика и лингвистика (Проблемы референции) / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Радуга, 1982. – С. 5 – 40.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
3. Горголюк Н. Г. Речення тотожності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Горголюк. – Київ, 2005. – 20 с.
4. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
5. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршованої мови (на матеріалі української радянської поезії) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1969. – 94 с.
6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
7. Калініченко І. П. Слова мовленнєвої семантики як заміщувачі висловлення у тексті / І. П. Калініченко // Семантико-стилістична будова тексту та функціонування одиниць різних мовних рівнів. – К. : Київ. лінгвістичний ун-тет, 1995. – С. 21 – 24.

8. Куриляк Л. П. Кореперентність у сучасному українському текстотворенні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. П. Куриляк. – Івано-Франківськ, 2004. – 24 с.
9. Максим'юк О. В. Кореперентність нерозкладних компонентів у структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Максим'юк. – Чернівці, 2006. – 20 с.
10. Микитюк І. М. Функціонування вторинної композиційно зумовленої номінації у художньому тексті (на матеріалі короткого англomовного оповідання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Микитюк. – Львів, 2003. – 20 с.
11. Фреге Г. Смысл и денотат / Г. Фреге // Семиотика и информатика. – Вып. 8. – М.: ВИНТИ, 1977. – С. 181 – 210.

Аннотация

Осипчук Г. В. Кореперентность как языковое явление в отечественных студиях

Впервые в лингвистике исследуется языковое явление кореперентности, представленное в научных исследованиях украинских ученых. Проанализировано философскую и логическую сущность языкового явления. Выяснено значение исследуемого лингвистического термина. Раскрыты перспективы современных научных исследований для дальнейшего изучения кореперентности как текстообразовательной категории.

Рассмотрено кореперентность как средство для разностороннего изучения лексики, морфологии, синтаксиса, стилистики украинского языка. Отражено состояние активного развития лингвистических исследований в этом направлении.

Ключевые слова: референция, кореперентность, лингвистика, текстообразовательный фактор, образно-композиционная функция, содержательная функция, стилистическая функция.

Summary

Osipchuk H. V. Coreference as a linguistic phenomenon in domestic studios

For the first time in Linguistics the phenomenon of coreference is investigated and testified in the scientific works of Ukrainian researchers. The present study analyzed the philosophical and logical nature of linguistic phenomenon. It is of importance to note, that the meaning of the investigated linguistic term have been studied. The article reveals the perspectives of modern scientific research for further study of coreference as a text category.

Coreference considered as a remedy for a versatile learning of vocabulary, morphology, syntax and stylistics of Ukrainian language. In the analyzed direction represented the active development of linguistic research.

Key words: reference, coreference, Linguistics, textforming factor, figurative and compositional function, semantic function, stylistic function.